Ongehoorzame gehoorzaamheid

De vreugdevolle betekenis van het religieuze leven

Erik Borgman

Van 29 november 2014 tot en met 2 februari 2016 was het in de Rooms-Katholieke Kerk het Jaar van het Godgewijde Leven. Bij deze gelegenheid zei paus Franciscus in een interview tegen de religieuzen:

> Schud de wereld wakker! Wees getuigen van een andere manier van doen, van handelen, van leven! Het is mogelijk om anders te leven in deze wereld. […] [R]eligieuzen volgen de Heer op een speciale manier, op een profetische manier. Dat is de getuigenis die ik van jullie verwacht. Religieuzen moeten mannen en vrouwen zijn die in staat zijn de wereld wakker te schudden.[1]

Een zootje?!

Hoewel religieuzen bij hun intrede gehoorzaamheid beloven, lijkt deze gehoorzaamheid voor paus Franciscus vooral te bestaan in een vorm van ongehoorzaamheid. Eerder al deed de paus een uitspraak die mij dierbaar geworden is, maar die in monastieke kringen naar mijn ervaring nogal verbazing wekt:

> In de Kerk worden religieuzen in het bijzonder geroepen om profeten te zijn (…) Profeet zijn betekent soms *ruido* veroorzaken, rumoer... of hoe zal ik het zeggen… profetie doet stof opwaaien, maakt lawaai, iemand zou zelfs kunnen zeggen: 'het richt een zootje aan'.[2]

Een zootje! Maar religieuzen zijn toch vooral gehouden aan een *geregeld* leven, een leven in gehoorzaamheid aan een regel teneinde zo zelf geregeld te worden. Het begin van de Regel van Benedictus lijkt weinig ruimte te laten voor misverstand:

> Luister, mijn zoon, naar de richtlijnen van je meester, en neig het oor van je hart: aanvaard gewillig de vermaningen van je liefdevolle vader en breng ze metterdaad ten uitvoer, om zo door de inspanning van je gehoorzaamheid weer tot Hem terug te keren van wie je je door de slapheid van de ongehoorzaamheid hebt verwijderd. (RB prol.,1-2)

© foto: Il Sismografo.

De orde van het klooster staat hier niet alleen tegenover de ongeordendheid van de wereld, maar die ongeordendheid is een teken van de afstand die de wereld van God heeft genomen. Om weer in de juiste verhouding met God te komen, is gehoorzame onderwerping geboden aan de ordening die de Regel in het vervolg in detail voorschrijft.

Hoe verhoudt zich dit tot de boodschap van de paus? Paus Franciscus lijkt zich er goed van bewust dat zijn boodschap aspecten heeft die kunnen schokken. Hij lijkt zelfs te suggereren dat religieuzen zich niet al te veel van de Regel of de voorschriften moeten aantrekken die zijn opgesteld door degenen die aan het begin stonden van hun religieuze families. In een toespraak voor de Algemene Vergadering van de Congregatie voor de Religieuzen in Rome zei hij:

> U wilt luisteren naar de signalen van de Geest, die nieuwe horizonten opent en u met klem uitnodigt nieuwe wegen te gaan, altijd voorgaand met het evangelie als opperste regel en geïnspireerd door de moedige creativiteit van uw stichters en stichteressen.[3]

Hier is niet wat de stichters en stichteressen hebben bedacht en vastgelegd de norm, maar hun creativiteit. Hedendaagse religieuzen moeten zich de erfgenamen tonen van deze creativiteit en zelf even creatief zijn.

Gehoorzaamheid als de ware vrijheid

Nu is het spreken van paus Franciscus wel het spreken van een jezuïet. Jezuieten hebben geen regel in de zin van de Regel van Augustinus of de Regel van Benedictus en “altijd voorgaand met het evangelie als opperste regel” is een goede formulering van hoe zij zichzelf verstaan. Centraal staat het gezonden zijn en het gezonden worden: het gezonden zijn van de orde en de persoonlijke zending die de individuele jezuïet van zijn overste ontvangt. Om vervolgens concreet te ontdekken wat Gods wil is en hoe daaraan te gehoorzamen, moet elke jezuïet *contemplativus in actione* zijn, contemplatief in de actie. Deze

uitdrukking stamt van de jezuïet Jeróme Nadal (1507-1580). De manier waarop Ignatius dat zelf meestal uitdrukte was: “Men moet God vinden in alle dingen.” Dit is overigens bij Ignatius allereerst de wil zich aan Gods wil te onderwerpen, de expliciete wil gehoorzaam te zijn. Uiteindelijk krijgt dit een extreme formulering:

> Om in alles trefzeker te zijn moeten wij er ons altijd aan houden te geloven dat wat ik als wit zie zwart is als de hiërarchische Kerk het zo bepaalt. Want wij geloven dat in Christus onze Heer de bruidegom en de Kerk zijn bruid, het een en dezelfde Geest is die ons bestuurt en leidt naar het heil van onze ziel.[4]

Gehoorzaamheid aan God is hier gehoorzaamheid aan de kerk, wat zij ook zegt en vraagt en ook al staat dat haaks op wat je van nature zou kiezen. Paus Franciscus benadrukt dat de kerk in een wereld die bedreigd wordt door een globalisering van de onverschilligheid, in Gods naam compassie en betrokkenheid moet belichamen. De roeping van religieuzen is hierin een profetische voorhoede te vormen.

Op een andere manier hangt ook de dominicaanse traditie, waarin ik zelf sta, niet al te sterk aan vastgelegde regels – in ieder geval minder dan de monastieke traditie. De relativering van de regelingen is zelfs in de regelingen zelf vastgelegd. In de zogenoemde Fundamentele Constitutie, een soort proloog die vooraf gaat aan het eigenlijke *Boek van Constituties en Verordeningen* van de dominicanenorde en de geest ervan vastlegt, heet het onder paragraaf VI:

> Vanuit [de] zending van de Orde worden eigen verantwoordelijkheid en persoonlijke gaven van de broeders op bijzondere wijze positief benaderd en gestimuleerd. Want iedere broeder wordt na het beëindigen van zijn opleiding als volwassen beschouwd, daar hij andere mensen onderricht en allerlei taken in de Orde op zich neemt. Om die reden wil de Orde, dat haar eigen wetten niet onder zonde verplichten, opdat de broeders daarmee verstandig omgaan: ‘niet als slaven onder de wet, maar als kinderen onder de genade’.[5]

Dit laatste is een citaat uit de eerste constituties die nog in de tijd van Dominicus zelf zijn opgesteld. Het verwijst uiteraard bovendien naar Romeinen 6,14. Dat de genade mensen in staat stelt om in gehoorzaamheid aan het evangelie te lezen, is het uitgangspunt van een optimisme dat in mijn visie tekenend is voor de dominicanenorde en die bijvoorbeeld ook het werk van Thomas van Aquino doortrekt. Voor de rede die zich op de juiste manier verstaat, is er niets redelijker denkbaar dat wat God van ons vraagt. Wat God vraagt, kan in principe dan ook met behulp van de rede worden achterhaald, en aan dat wat de rede als verplichtend ontdekt, daaraan moet vervolgens gehoorzaamd worden. Gehoorzaamheid is hier de gestalte van de ware vrijheid. Immers, tot vrijheid heeft Christus ons bevrijd (vgl. Gal. 5,1).

Dit heeft in dominicaans perspectief ook een pragmatisch aspect. In dezelfde paragraaf VI van de Fundamentele Constitutie staat te lezen:

Giovanni Battista Ricci, *Paus Paulus III geeft de dominicanen de opdracht om naast de predicatie ook talen te onderwijzen*, pen en penseel, ca. 1600, Rijksmuseum Amsterdam.

> Tenslotte bezit vanuit het doel van de Orde een overste het recht om te dispenseren 'wanneer hij somtijds van mening zal zijn, dat zulks dienstig is, vooral in die dingen die een belemmering schijnen te zullen zijn voor de studie of de prediking of het heil der zielen'.

Ook hier wordt weer geciteerd uit de oudste constituties, Men kan deze regel beschouwen als een toegespitste variant van de *disclaimer* die sinds 1983 als canon 1752 het kerkelijk wetboek afsluit: *salus animarum suprema lex*, het heil van de zielen is de hoogste wet. Aangezien het nu de zending van de dominicanenorde is om zich door prediking in dienst te stellen van het heil van de zielen, gaat dat wat de prediking dient voor op al het andere. Inclusief – voor religieuzen uit de monastieke traditie moeilijk voorstelbaar – de liturgie en het koorgebed.

Water dat wijn moet worden

Nu moet de gehechtheid aan een geregeld leven binnen de monastieke traditie ook weer niet overdreven worden. Benedictus van Nursia moest inderdaad niet al te veel hebben van een ongeregeld leven. 'Gyrovagen' noemt hij in het eerste hoofdstuk van zijn kloosterregel monniken die altijd zwerven en nooit stabiel zijn. Hij bedoelt dan een gebrek aan stabiliteit in letterlijke, maar ook in geestelijke zin. Beide houden volgens hem met elkaar verband. Tegelijkertijd danken de Noordelijke Nederlanden het christendom aan Willibrordus (658-739) en Bonifatius (672-754), monniken die hun kloosters verlieten teneinde omwille van Christus als vreemdelingen rond te zwerven in voor hen vreemde

In de zomer van 2018 liepen jonge dominicanen een pelgrimstocht van Nijmegen naar Rotterdam, een nieuwe toekomst tegemoet. Bron: https://dominicanen010.nl.

streken. Deze *peregrinatio propter Christum* relativeert de benedictijnse gehechtheid aan regel, orde en stabiliteit. Hoe goed en belangrijk deze ook zijn, je moet klaarblijkelijk ook bereid zijn ze ter wille van Christus los te laten.

En ook in de monastieke traditie wordt erkend dat het uiteindelijk niet gaat om het gehoorzamen van regels. Bernardus van Clairvaux zegt in een preek over de evangeliepassus van de Bruiloft van Kana, reflecterend op het bevel van Jezus om de kruiken die er staan met water te vullen:

> Ook wij de abten… hebben van Christus de opdracht ontvangen de kruiken met water te vullen zodra er geen wijn meer is. Het is dan alsof Christus zegt: 'Zij verlangen naar godsvrucht, zij zien uit naar wijn, zij eisen dringend geestelijke vurigheid; maar mijn uur is nog niet gekomen; vul dus de kruiken met water!'[6]

Het zorgen door de abt dat de regels en observanties worden gevolgd stelt Bernardus hier nadrukkelijk voor als tussenmaatregel. Het voorkomt dat de kruiken alleen met lucht gevuld zijn, dat wil zeggen dat de gerichtheid op God uitdooft, of – nog erger – dat ze gevuld raken met wat Bernardus expliciet aanduidt als 'vergif': 'na-ijver, gemor, verbittering, laster'. Om dat nu te voorkomen, zegt Bernardus, draagt Jezus de oversten op de kruiken met water te vullen "opdat de geboden des Heren in vreze worden nageleefd". Het water verandert in wijn wanneer de vrees door de liefde wordt uitgebannen en "alles vervuld wordt met vurigheid van geest en een zalige godsvrucht". Dat kan echter alleen door Jezus zelf gebeuren en vindt pas plaats als diens uur gekomen is. De regels scheppen alleen maar voorwaarden.

Gehoorzaamheid in de zin van doen wat is voorgeschreven is dus een soort voorbereiding tot de intrinsieke gehoorzaamheid uit liefde tot God in Jezus

Christus. Dit hangt natuurlijk samen met de centrale gedachte in de Regel van Benedictus, die Bernardus opnieuw in zijn oorspronkelijke betekenis tot leven wilde brengen, de gedachte namelijk dat het klooster 'een oefenschool' is 'voor de dienst van de Heer'. Zeker, zoals je geen musicus wordt door alleen de noten die er staan maar te spelen, wordt je ook geen religieus in de volle zin van het woord door alleen de regels getrouw te volgen. Maar zoals je ook geen musicus wordt als je niet steeds opnieuw en gedurig bereid bent de noten te spelen, net zo lang tot vanuit die noten de muziek gaat klinken die erin verborgen ligt, zo word je ook geen religieus zonder regels die je leren je te richten op God en diens rijk.

Als het ware een microkosmos

Hiermee verschijnt de religieuze gehoorzaamheid aan regels, afspraken en gewoonten als een uitdrukking van wat volgens het Tweede Vaticaans Concilie een intrinsiek element is van alle christelijk leven. Waar de conciliedocumenten soms lijken te suggereren dat de gerichtheid op God en diens rijk vanzelfsprekend in het verlengde ligt van het natuurlijk menselijk verlangen, daar stelt de pastorale constitutie *Gaudium et Spes* over de kerk in de wereld van deze tijd, middenin een passage over het belang van de voortgaande ontwikkeling van de mens en de menselijke cultuur, met alle gewenste duidelijkheid:

> Door heel de mensengeschiedenis heen loopt een draad van harde strijd tegen de machten der duisternis. Deze strijd dateert vanaf het begin van de wereld en zal volgens het woord van de Heer voortduren tot aan de laatste dag. Wil de mens vasthouden aan het goede, dan moet hij deze strijd zonder ophouden strijden.[7]

Dit betekent, zo stelt de constitutie, "dat alle menselijke activiteiten vanwege de menselijke trots en de ongeordende eigenliefde dagelijks gevaar lopen en gezuiverd moeten worden en tot hun perfectie moeten komen door het kruis en de verrijzenis van Christus". Pas vanuit die zuivering en vervolmaking wordt het mogelijk de geschapen werkelijkheid te zien en te beleven als, in de woorden van de constitutie, een gave "komende uit Gods hand" en tot het ware bezit van de wereld komen, "als iemand die niets heeft en toch alles bezit".

Zo gezien heeft gehoorzaamheid aan een religieuze regel de functie om gehoorzaamheid te leren aan "de aanwezigheid van God en van zijn plannen", en om deze in de wirwar van gebeurtenissen en gegevenheden te onderscheiden.[8] Als dit echter inderdaad het doel is, dan is het ook nodig om steeds opnieuw te onderzoeken of de bestaande regel daar onder de gegeven omstandigheden wel geschikt voor is. In de dominicaanse traditie kunnen op elk algemeen kapittel van de orde voorstellen gedaan worden om op basis van de opgedane ervaringen en in het licht van de veranderende omstandigheden de constituties en verordeningen aan te passen. Iets dergelijks lijkt paus Franciscus te bedoelen als hij de leden van religieuze families toewenst erfgenamen te zijn van de creativiteit van hun stichters en stichteressen.

De tollenaar en de farizeeër – "God, wees mij zondaar genadig", 6de-eeuwse mozaïek in de basiliek van San Apollinare Nuovo, Ravenna.

Wat mij betreft heeft met name de cisterciënzer abt André Louf (1929-2010) op indrukwekkende wijze geprobeerd de monastieke traditie tegen deze achtergrond opnieuw te begrijpen en te interpreteren.[9] Naar het klassieke voorbeeld ziet hij bijvoorbeeld het monastieke leven als het delen in de woestijnervaring van Jezus, maar hij verbindt dit met de gedachte dat dankzij Jezus' verrijzenis en overwinning op de dood deze woestijn de plaats is geworden waar de nieuwe, ware kosmos aan het licht komt. Ascese is zo gezien niet het afstand houden van de wereld en haar bekoringen, maar het zo bewonen van de wereld dat zij aan het licht komt als de plaats waar Gods verlossing bezig is door te breken. In deze verlossing wordt de monnik dan opgenomen. Louf schrijft:

> De wereld van de eenzaamheid [in de woestijn] gaf aan Jezus de ruimte om verleid te worden. Zij deelde achteraf ook in Zijn overwinning. Engelen daalden neder en dienden er de Heer (Mc. 1,13). Hier werd de wereld pas volledig zichzelf: van wereld-der-verzoeking werd ze tot aards paradijs en ook reeds tot nieuwe hemel, want waar Jezus tegenwoordig is, vallen aarde en hemels paradijs samen. De woestijn van Jezus geeft dus reeds meer dan alleen maar een voorsmaak. Zij is reeds het *Pascha* van Jezus in haar eerste, nog niet uitgewerkte vorm. De woestijn bevat de kern zelf van het paasmysterie en blijft er voor altijd het teken van, het sacrament. Wie in geloof

> in de eenzaamheid gaat staan omwille van Jezus, duikt onder in de paasenergie die Jezus' woestijnervaring inspireerde en die Hem ook later uit het graf tot verrijzenis opwekte.[10]

Voor Louf concentreert zich het monastieke leven als het ware in het gebed van de tollenaar in Jezus' parabel: "O God, genade voor een arme zondaar!" (Lc 18,13) Jezus' uitspraak dat hij dankzij dit gebed gerechtvaardigd naar huis ging, betekent voor Louf dat het inzicht in de eigen zondigheid niet moet leiden tot het nemen van afstand ervan, maar dat Gods vergeving in het inzicht in de zondigheid aanwezig is en zich van daaruit een nieuwe verbinding met Gods verlossing opent.

De gehoorzaamheid aan de regel helpt de monnik de wereld te ervaren als een woestijn en daarmee als de wereld die zucht in de barensweeën van de verlossing en daarin dus bezig is verlost te worden:

> In die zin kunnen we ook zeggen dat de woestijn als het ware een microkosmos is, een wereld in het klein waar de uiteindelijke roeping van de wereld uitgebeeld en beleefd wordt. Eerst door Jezus in Persoon, en na Hem door het Godsvolk, de Kerk, in de mate dat zij op velerlei wijzen de eenzaamheid van haar diaspora-positie in de wereld ervaart. Op een bijzondere manier, krachtens een persoonlijke roeping in de Kerk, geldt dit ook voor de monniken en hun leven in de eenzaamheid.

Gehoorzaamheid is in een wereld die aan alle kanten uittoetert dat zij zelfgenoegzaam is en niets nodig heeft, om verlossing roepen en zo ontdekken deel te zijn van een allesomvattend en allesdoordringend koor. Zo is delen in de dood delen in de verrijzenis.

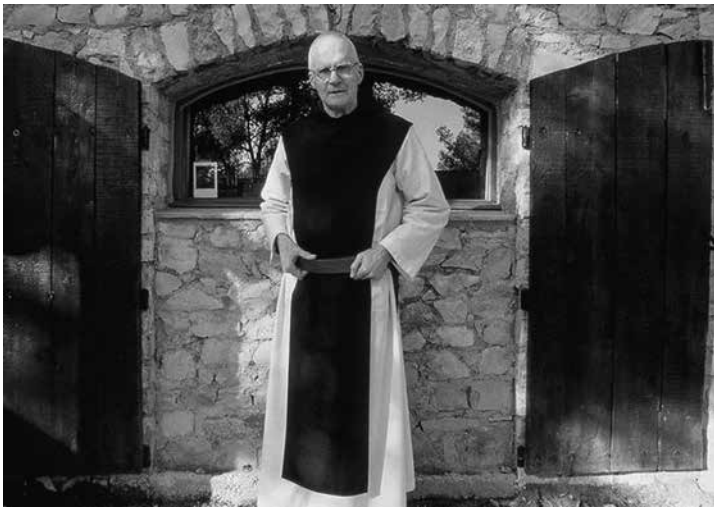

Dom André Louf voor zijn kluis nabij het Sint-Liobaklooster in Bouches-du-Rhône (F). © foto: Stéphane Ouzounoff.

Gastvrijheid

Als ik dit schrijf is in het Vietnamese Biên Huà het generaal kapittel van de dominicanen aan de gang. Het kapittel koos kort na aanvang als 88ste algemeen overste voor het eerst een Aziaat: de Filippijn Gerard Timoner. De Engelse dominicaan Timothy Radcliffe, die van 1992–2001 algemeen overste – dominicanen spreken over de magister – was, preekte in de eucharistieviering op de ochtend dat de verkiezingen plaatsvonden. In zijn homilie zei hij onder meer:

> We hebben honderden fantastische jonge broeders die iets willen doen dat een beetje gek is. We moeten realistisch zijn, maar hen nooit ontmoedigen. Het eerste dat de engelen tegen de vrouwen zeiden na de opstanding was: 'Wees niet bang'.

Volgens Radcliffe is het de taak van de magister om tegen de ontmoedigende angst en de scepsis in te gaan. De aftredende magister, de Fransman Bruno Cadoré, spreekt in dit verband van een apostolische creativiteit die de dreiging doorbreekt dat mensen zich opsluiten in hun eigen bubbel van 'wij' versus 'zij'. Ook het religieuze leven kan een dergelijke schijnveilige, van anderen afgescheiden ruimte worden en op dat moment is het in zijn tegendeel geperverteerd. "Wij hebben", zei Radcliffe, "een magister nodig die houdt van de ruime waarheid van het katholicisme en in de ander met vreugde Christus begroet".[11]

Hiermee zijn we bij wat misschien wel de weerbarstigste, en tegelijkertijd de belangrijkste regel is van het religieuze leven. Eraan gehoorzamen is

Gastvrij. Bron : www.nieuwwij.nl.

moeilijk en pijnlijk, maar opent de weg naar ongekend vreugdevolle mogelijkheden. Ik doel op de regel die door Benedictus zo is geformuleerd:

> Alle gasten die aankomen moeten worden ontvangen als Christus zelf, want Hij zal eens zeggen: 'Ik kwam als gast en gij hebt Mij opgenomen.' […] Zodra dus een gast wordt gemeld, gaan de overste en de broeders hem tegemoet met de meest liefdevolle voorkomendheid. […] De wijze van begroeten zelf moet getuigen van grote nederigheid ten opzichte van alle gasten die komen of vertrekken. Door het hoofd te buigen of zich plat ter aarde te werpen moet men Christus in hen aanbidden, die men inderdaad ook in hen ontvangt. (RB 53,1.3.6-7)

Dat is nog wel wat anders dan voorkomend en vriendelijk te zijn, hetgeen bij gasten soms al een flinke opgave kan zijn. Maar wie het weten op te brengen, hebben de zekerheid van de voortdurende ervaring dat de Heer in hun midden is en zijn rijk daarom onherroepelijk nabij. En deze nabijheid is hetgeen waaraan wij uiteindelijk gehoorzaam mogen zijn.

Erik Borgman (°1957) is lekendominicaan en hoogleraar Publieke Theologie aan Tilburg University. Zijn meest recente boeken zijn *Waar blijft de kerk? Denken over opbouw in tijden van afbraak* (Adveniat 2015); *Leven van wat komt. Een katholiek uitzicht op de samenleving* (Meinema 2017) en *Zielen winnen. Op zoek naar kerk buiten de gebaande paden* (Adveniat 2018).

Noten

1. A. Spadaro, "Wake up the World: Conversation with Pope Francis about the Religious Life", in: *La civilta cattolica* 2014, no. 1,3-17.
2. A. Spadaro, "Interview met paus Franciscus", in: *Streven* 80 (2013) 867-894.
3. Paus Franciscus, toespraak voor de algemene vergadering van de Congregatie voor de Instituten voor het Godgewijde Leven en Gemeenschappen van Apostolisch Leven, 27 november 2014.
4. Ignatius van Loyola, *Geestelijke Oefeningen,* Altiora, Averbode, 2010, blz. 365.
5. Er is geen uitgegeven Nederlandse vertaling van het dominicaanse *Liber Constitutionum et Ordinationum Fratrum Pradicatorum*. Zie echter: http://dominicanen.nl.
6. Voor dit citaat en de volgende citaten, zie het interne vormingsprogramma *Observantiae: Continuïteit en hervormingen in de Cisterciënzerfamilie,* 2002, 10-12 via https://www.ocso.org.
7. Pastorale constitutie over de kerk in de wereld van deze tijd *Gaudium et Spes (*7 dec. 1965), no. 37.
8. Vgl. *Gaudium et Spes,* no. 11.
9. C. Wright, *De weg van het hart. Geestelijk testament van André Louf (1929-2010),* Halewijn, Antwerpen, 2018.
10. Voor dit en het volgende citaat: A. Louf, *Heer, leer ons bidden. Iets gewaar worden van God,* Lannoo, Tielt, 1973, blz. 118-119.
11. De tekst van de preek van Timothy Radcliffe is te vinden op https://capitulumgeneraleop2019.net. Voor een provisorische Nederlandse vertaling, zie: https://dominicanen.nl. Voor de visie van Bruno Cadoré, zie zijn *Avec Lui, écouter l'envers du monde,* Cerf, Paris, 2018.